

Pražák, Richard

První český knižní překlad Petöfiho básní z roku 1871 a Jan Neruda

Sborník prací Filozofické fakulty brněnské univerzity. D, Řada literárněvědná. 1993, vol. 42, iss. D40, pp. [45]-52

ISBN 80-210-0813-X

Stable URL (handle): <https://hdl.handle.net/11222.digilib/107616>

Access Date: 02. 03. 2024

Version: 20220831

Terms of use: Digital Library of the Faculty of Arts, Masaryk University provides access to digitized documents strictly for personal use, unless otherwise specified.

RICHARD PRAŽÁK

PRVNÍ ČESKÝ KNIŽNÍ PŘEKLAD PETŐFIHO BÁSNÍ Z ROKU 1871 A JAN NERUDA

Dílo Sándora Petőfiho proniklo do českého prostředí už překlady tří jeho menších básní (Na Etelku, Chci být stromem, Má láska) v České včele roku 1847 a v 50. letech 19. století byly některé jeho další básně přeloženy M. Katzem a A. Müllerem v Lumíru a Časopise Českého muzea.¹ Jan Neruda přeložil nejprve čtyři Petőfiho básně do němčiny a vydal je v letech 1857—1858 v pražském německém časopise *Erinnerungen*, a teprve poté vyšel jeho český překlad Petőfiho básní pod názvem *Obrazy a romance z Uher* 9. září 1859 v *Obrazech života*. Šlo o básně *Ukradený kůň*, *Ovčák*, *Pan Pavel*, *Betyar*, *Loupežník*, *Dobrodružství vlka*, *Setkání na pusztě*, *Ó, krásná noc*. Významnější byl Nerudův překlad Petőfiho básně *Z jediné myšlenky mám strach*, která byla součástí Jókaiova životopisu *Petőfiho Básník maďarský*, který vyšel v několika pokračováních v časopise *Rodinná kronika* v roce 1863 (č. 29—32). V této geniální předtuše revolučního roku osmačtyřicátého zpodobnil Petőfi i svůj budoucí vlastní osud a smrt na bojišti a vytvořil jedinečnou revoluční báseň, opravdový skvost i v měřítku literatury světové.²

Kdežto v prvním období — od prvních překladů Petőfiho v České vče-

¹ Srov. Petőfi, S.: *Ovčák*, Lumír 1854, s. 1135, přeložil Katz, M., a Petőfi, S.: *Carovná moc a Nešťastný*, in: *Ukázka z básnictví maďarského*, Časopis Českého muzea 1858, s. 41—46, přeložil Müller, A. Z Petőfiho uvedl Müller do češtiny v *Obrazech života* (15. 3. 1859) také Petőfiho básně *Chci být stromem* a *Váším si Tebe, sklenko má*. První české překlady Petőfiho básní *Na Etelku*, *Chci být stromem*, *Má láska* — vůbec první české překlady z Petőfiho — vyšly v časopise *Česká včela* 1847, č. 2, s. 5, a překladatel je podepsal značkou S., jak to uvádí Sárkány, O.: *Magyar kulturális hatások Csehországban* (Maďarské kulturní vlivy v Cechách) 1790—1848, Budapest 1938, s. 46. Lze usuzovat, že oním překladatelem by mohl být Karel Sabina, který se u nás jako jeden z prvních v tomto období s maďarskou literaturou zabýval.

² Srov. mou studii *Jan Neruda a maďarská literatura*, Sborník prací filozofické fakulty brněnské univerzity 1958, D 5, s. 91—101, a tam uvedenou literaturu. Viz též Pražák, R.: *Petőfi a česká literatura*, in: *Život a dílo Sándora Petőfiho a Imre Madácha*, Bratislava 1973, s. 73—91, a Rákos, P.: *Patří i české kultuře*, in: Petőfi, S.: *Blesky rozhněvané a křídla motýlí*, Praha 1973, s. 85—91.

le (1847) až po překlady Müllerovy v Časopise Českého muzea (1858) a Nerudovy v Obrazech života (1859) — spatřujeme u nás v Petöfim ještě měšťácky učesaného romantika prvních německých překladů a obdivujeme se pouze jeho lehkým pijáckým melodiím a malebným obrázkům nekonečných pust a ovčích stád, proniká k nám od počátku šedesátých let zásluhou Nerudovou jiná, správnější představa o Petöfim jako básníku rovnosti a svobody.

Nejvýznamnějším činem při recepci díla Sándora Petöfih v českém prostředí v 19. století bylo vydání prvního samostatného českého knižního výboru z Petöfih básní, nazvaného *Básně Alexandra Petöfih* (Praha 1871). Tento výbor vyšel především zásluhou českého radikálního demokrata Karla Túmy, který přeložil většinu básní tohoto výboru a napsal k němu i předmluvu. Tato předmluva je i cennou literární studií, v níž Karel Tůma k nám uvádí „pěvce svobody a lásky“ Sándora Petöfih, který „mluví k nám . . . (jako) pravý syn svého národa“, a proto Tůma uvádí básně Petöfih do českého prostředí, aby, jak píše, „svatý a přemohutný ten plamen lásky ku svobodě a vlasti zasálal z nich do hojných prsou českých a byl rodákům našim k potěšení a osvěžení takovému, k jakému býval nám při této práci společné“ — na překladech výboru z básní Petöfih se podílel i František Brábek — „práci to piety a nadšení lásky, práci počaté v klenbách žalářův a dokonané na úsvitě šťastnější, bohda, budoucnosti našeho drahého, statečného národa“.³

Karel Tůma, hlavní překladatel našeho prvního knižního výboru z básní Sándora Petöfih, byl v letech 1868—1870 jako redaktor Národních listů pro své radikální protirakouské názory několikrát souzen a vězněn. Na počátku své životní dráhy (narodil se v roce 1843) náležel Tůma k radikálním demokratům, byl člověkem oddaným myšlence sociální revoluce a jejího splnutí s pokrokem národa, a svými literárními názory měl blízko k ideálům generace májovců, z jejichž společenského i literárního klimatu vzešla také publicistická a později i literárněhistorická tvorba Karla Túmy, který v sedmdesátých letech 19. století u nás vydal rovněž monografie o vůdci americké revoluce Georgei Washingtonovi, o italském revolucionáři Giuseppe Mazzinim, o americké i belgické revoluci aj. a v osmdesátých letech pak mimo jiné i monografii o Karlu Havlíčku Borovském.⁴ Básnické tvorbě se věnoval Tůma jen příležitostně a jako překladatel básní má řadu nedostatků, např. nedostatečný smysl pro rytmičké členění veršů, sklon k archaickému vyjadřování apod. Ideová blízkost revolučně demokratického světového názoru Sándora Petöfih umožnila však Tůmovi nalézt klíč především k Petöfih revoluční poezii. Významově přesně překládá zejména ideová vyznění nejzávažnějších Petöfih revolučních básní. Srov. např. závěr básně *Vzbourilo se moře*:

³ *Básně Aleksandra Petöfih*, Praha 1871, s. 8. O Tůmově knižním výboru z Petöfih básní a jeho předmluvě se zmínil již R á k o s, P.: l. c. (pozn. 2), s. 89.

⁴ Srov. T ů m a, K.: *O boji národa amerického za samostatnost*, Praha 1871; t ý ž : *O Jiřím Washingtonovi, zakladateli svobody americké*, Praha 1872; t ý ž : *Apoštol svobody* (o G. Mazzinim), Praha 1873; t ý ž : *Ze života malého národa* (o Belgii), Praha 1874; t ý ž : Karel Havlíček Borovský, Praha 1883.

„Nechť pne se loď nahoře, (nechat dole sténá moře,) přec jen moře pán a král.“⁵ S obdobným ideovým důrazem vyznívá v Tůmově podání i závěr Petőfiho básně *Meč a řetěz*: „Sil protivných to věčné zápolení: řetěz či meč? — volnost či zotročení?“⁶ Neobyčejně zdařile vystihl Tůma i Petőfiho zklamání nad porážkou evropských revolucí a lhostejností evropských národů v době, kdy revoluční prapor držela již jen osamělá maďarská revoluce, v básni *Evropa mlčí*.

„Evropa mlčí. — Znova ticho všady;
dohřímalať zas bouře národů ...
Ó hanba Ti, žeš opět poumlkla
a nedobyla sobě svobodu!

Hle, národové chabí nechávají
za volnost Uhra osaměle mřít,
na rukou všech již černá pouta řinčí,
jen v našich ještě lesklé meče zřít.“⁷

Pěkně vyjádřil Tůma i Petőfiho revoluční odhodlání v básni 15. března 1848, jak to ve své recenzi Tůmova výboru ve svém pověstném fejetonu ocenil i Jan Neruda.

„Nechat přijde vrah žoldácký!
Sprovedte jej s naukou:
my, že raději ocel v srdci
nežli pouta na rukou.“⁸

Poněkud hůře vystihuje Tůma příznačné Petőfiho poetické protiklady, v čemž se projevují meze Tůmova básnického talentu, a mnohé z těchto básní, např. známá Petőfiho báseň *Svoboda a láska* (u Tůmy s názvem *Nejvyšší*), vyznívají proto v Tůmově převodu křečovitě a ploše.

„Jen láska, svoboda,
má duše lahoda!
Pro lásku rád chci klásti
za oběť život sám.
Však pro svobodu vlasti
i lásku v oběť dám.“⁹

Tato křečovitost a plochost společně s malou nápaditostí rýmovou poznamenává zejména Tůmovy překlady delších epických básní Petőfiho (např. *Pohádka tří srdcí* či *Szilaj Pista*), z nichž nejlépe vyzněla historická epická báseň Marie Szécsi, o hrdinné obránkyni hradu Muráně, druhé manželce palatina Wesselényiho, který zosnoval protihabsburské spiknutí a zemřel v roce 1667 ještě před jeho prozrazením.

Některé přírodní a náladové obrázky Petőfiho připomínají v přetlumo-

⁵ *Básně Aleksandra Petőfiho*, v Praze 1871, s. 101.

⁶ *Tamtéž*, s. 19.

⁷ *Tamtéž*, s. 25.

⁸ *Tamtéž*, s. 100.

⁹ *Tamtéž*, s. 15.

čení Karla Tůmy idylické podání Svatopluka Čecha, je v nich i nerudovská zemitost, nemají však slovní bohatství těchto básníků, a leckde skrývají i po stránce verše a rytmu. A třebaže nejlepší Tůmovy překlady (Zbořená čárda, Pusta v zimě, Za vsí krčma) připomínají verše Čechovy a Nerudovy, většina těchto přírodních a idylických obrázků je bližší poetice Boleslava Jablonského a idylické lyrice českého obrození, což se projevuje i v jisté archaičnosti jazykové.

Celkově překládá Tůma Petöfiho básně volněji, jen místy s křečovitou snahou o dodržování rýmového obrazce, a také s jistými lexikálními posuny ve sféře obsahové, avšak vždy se silným emotivním nábojem a snahou po ideovém vyznění Petöfiho básní. Překlady Františka Brábka jsou sice obsahově věrné, ale básnicky méně výrazné; Brábek nemá vypěstován smysl pro pointu, který se zdařile uplatňuje v překladech Tůmových, a jen v některých výjimečných případech je práv obrazné krásy Petöfiho poezie (zdařily je např. Brábkův překlad Petöfiho básně Věštba či O Sylvestru r. 1847). Karel Tůma jako pořadatel českého knižního výboru básní Sándora Petöfiho je doplnil o tři překlady Jana Nerudy (Beťár, Loupežník, Pan Pavel). Neruda vychází z konfrontace s oběma hlavními překladateli výboru nejlépe, jeho překlady jsou plynulé, výstižné, zachycují lidovou zemitost a idylickou pohodu Petöfiho veršů, dar jeho básnického vidění, a Petöfi tak nachází tehdy v českém prostředí pouze v Janu Nerudovi kongeniálního překladatele, třebaže se v případě těchto tří básní nejedná o Petöfiho nejvýznamnější skladby.

Neruda se přiblížil Petöfimu nejen jako překladatel jeho básní, ale také jako fejetonista ve fejetonu v Národních listech ze 17. prosince 1871. Tento známý a v literatuře již mnohokrát připomenutý fejeton, nazvaný Básně Petöfiho, je zároveň kritikou našeho prvního knižního výboru Petöfiho básní od Karla Tůmy a Františka Brábka. Památná jsou již Nerudova úvodní slova, podávající základní charakteristiku Petöfiho tvorby a jeho významu pro maďarský národní život. Neruda tu píše:

„Že Petöfi uveden do našeho písemnictví a jak uveden, považuji za sváteční událost. Nevím, který básník celé světové literatury by mně byl milejší Petöfiho, jenž není, věru není klasikem, jenž je jenom a jenom Petöfim, to jest nejohnivějším pěvcem lásky, vlastenectví a svobody!

Petöfi je démantovou tou sponou, kterou literatura maďarská připnula se k literatuře světové. Krásný, ohnivý národ maďarský nemá většího syna než jeho a neměl dne šťastnějšího než den, kdy mu narozen Petöfi. Krásné má vlastnosti národ ten: úchvatný oheň, hluboký cit, velkou pohostinnost, ještě větší upřímnost, krvavou lásku k vlasti a volnosti, pod tím vším základ jakéhosi tajného odvčkého smutku, tón dojemně elegický, a všechny ty vlastnosti došly u Petöfiho ideálního výrazu, vyzrály na křišťál, dožily se poetického svého vtělení. Kdybychom nevěděli o národu tom takto praničeho a znali jen Petöfiho básně, znali bychom již přece zas i nejjemnější nerv národa. Kde je Petöfi náš?¹⁰

A Neruda dále pokračuje: „Jak doporučit básně Petöfiho? Každému

¹⁰ Neruda, J.: *Básně Petöfiho*, Národní listy ze 17. 12. 1871.

vzdělanci je alespoň dle literárního významu svého znám, po nynějším českém výboru z prací jeho bude u nás znám dost a dost — snad i příliš četnými epigóny. Prozatím třeba jen říci: kdo chceš číst krásnou romanci, čti Petőfiho, kdo chceš nadšený hymnus na vlast, kdo píseň veselou, kdo píseň milostnou, čti zase Petőfiho, kdo píseň veselou, kdo píseň milostnou, čti zase Petőfiho . . . Jsmeť v literatuře své šťastni na překlady, pracujet se u nás s velkou svědomitostí, velkým porozuměním a skoro vždy i s poetickým talentem. Básně Aleksandra Petőfiho patří k překladům našim nejlepším. Čtou se plynně jako kterýkoli náš originál, slovo přiléhá k cizí myšlence tak měkce jako hravá vlna, český oheň a český myšlenkový blesk září tu a svítí jak sám oheň a blesk velkého poety maďarského. Tolik je jisto, že není lepšího překladu básní těch do jazyka jakéhokoli. K tomu také připojuje se ještě, že Petőfi byl pěvcem ideální svobody, pěvcem národa teprv se moci domáhajícího — kde by mohli líp porozumět než u nás!¹¹

Neruda se tu vyznal z obdivného vztahu k Petőfimu v době, kdy do česko-maďarského poměru se po rakousko-uherském vyrovnání začaly již vtírat první stíny, třebaže rok 1871 byl ještě posledním rokem nadějí také na vyrovnání česko-rakouské. Český básník spatřoval v Petőfim ideálního ztělesnitelů základních vlastností maďarské povahy, jehož talent rozvinula, jak Neruda výslovně píše „přízeň vhodné doby“.

V závěrečných slovech fejetonu „Petőfi byl pěvcem ideální svobody, pěvcem národa teprve se moci domáhajícího — kde by mu mohli líp porozumět než u nás“ Neruda jasně vystihl, v čem nám byl Petőfi příkladem a v čem tkvěly příčiny jeho popularity v českém prostředí.

Byly to příčiny politické. Až do rakousko-uherského vyrovnání a zčásti i po něm existovaly v našich radikálních a demokratických kruzích silné tendence po dorozumění mezi Čechy a Maďary k společnému protihabsburskému odboji. Byla to součást širších snah demokratických kruhů českých, slovenských i maďarských a polských po vytvoření společného programu proti Vídni. Připomeňme tu alespoň sblížení slovenských, českých i maďarských radikálních demokratů v souvislosti s ohlasem polského povstání z let 1863—1864, jež bylo součástí širší revoluční spolupráce demokratických kruhů polských, maďarských, srbských, chorvátských, bulharských, rumunských, slovenských i českých před rakousko-uherským vyrovnáním v šedesátých letech 19. století.¹² Zvláště iniciativní úlohu tu měl Ján Palárik. Tyto vztahy radikálně demokratického tábora ve střední a jihovýchodní Evropě přispěly také k formování Palárikovy demokratické kon-

¹¹ Tamtéž.

¹² Srov. k tomu např. Z á č e k, V.: *Cesko-polská revoluční spolupráce v šedesátých letech XIX. století, Česko-polský sborník vědeckých prací I*, Praha 1955; K o v á c s, E.: *A Kossuth-emigráció és az európai szabadsághozgalmak* (Kossuthova emigrace a evropská osvobozenecská hnutí), Bupapest 1967, a tž: *Szembem a történelemmel* (Historii vstříc), Bupapest 1977, a zde zejména stat *Új alapokon?* (Na nových základech?), s. 421—437.

cepce slovanské vzájemnosti v roce 1864, která byla nesporným pokrokem proti carofilskému slovanství Štúrovu z padesátých let.¹³

V českém prostředí pozorujeme tyto tendence zejména u části radikálních demokratů a liberálů, kteří prošli po roce 1849 rakouskými žaláři, kde měli možnost setkat se s revolucionáři polskými, německými a maďarskými, kteří se tu učili praktickému internacionalismu, směřujícímu ve svých důsledcích k rozbití žaláře národů — habsburské monarchie. Tento konkrétně ještě neujasněný cíl nabýval jiné povahy u liberálů, jiné u radikálních demokratů. U liberálů se stal částí jejich nacionalistického programu, jak o tom svědčí Šimáčekův Posel z Prahy, kde vyšla v letech 1859—1860 řada článků o maďarských politických a kulturních snahách, jež možno považovat za šíře koncipovaný pokus o sblížení českých a maďarských liberálů k společnému protivídeňskému programu. Obsáhlé úvahy Maďarská národní a literární činnost, Maďarismus a slavismus a jiné kladly čtenářům před oči příklad maďarského nacionalismu a zároveň kritizovaly jeho maďarizační výstřelky jako nejvážnější překážku slovancko-maďarského spojení v Rakousku, k němuž vybízeli Čechy, Slováky a Maďary koncem roku 1848 sám Bakunin.¹⁴

Uvědomíme-li si tyto širší politické souvislosti, poznáme, že podstatně ovlivňovaly míru tehdejší popularity Petöfiho v českém prostředí i způsob, jakým byl přijímán v různých skupinách české společnosti. To platí nejen o Petöfim, ale o celé maďarské literatuře. V tomto období, kdy u nás nabýval politický život velké důležitosti a kdy také literární činnost začala být posuzována podle svých politických cílů a podle své společenské funkce, byla i maďarská literatura oceňována pro své aktuální zaměření a úzké sepětí s politickým bojem maďarského národa. Její mezinárodní úspěchy — již tehdy světový kult Petöfiho, četné překlady Eötvösových a Jókaiových románů do němčiny, francouzštiny, angličtiny a italštiny, uznání, jehož se dostalo i jiným tvůrcům maďarské literatury z úst nejpopulárnějších (tak např. Adam Mickiewicz pokládal za jednoho z největších evropských básníků autora Szózatú Mihálye Vörösmartyho) — nám připomínaly, že literatura může být významným emancipačním prostředkem k uplatnění širších národních a politických snah. Jasně to dokládají slova Karla Sabiny z jeho studie Literární směry z roku 1859: „Literatura každého národa jest důkazem jeho způsobilosti k životu a mezi mimoněmeckými rakouskými národy osvědčují Maďari nejpatrnější takovou způsobilost. Literatura jejich nemá skoro žádnou minulost, totiž není doby před rokem 1830, v níž by literatura maďarská jakés důležitosti byla měla pro život národní. Ale po roce 1830, od času jejich se uvědomění, rozvinula se s takovou energií, k jakéž i kdyby Slované se povznesli, přestalo by všechno sočení a nastalo by k činům povzbuzující sokovství, jež vždy sílu vlastní proti silám cizím staví, a tak provždy v sou-

¹³ Nejvýstižněji ji Palárik formuloval ve svém článku *O vzájemnosti slovanskéj. Úvahy politicko-literárne*. Lída, národní zábavník, Pešť 1864, s. 289—293. Nově tuto stať přetiskl Butvin, J.: *Dějiny Československa* 3, Praha 1968, s. 606—609.

¹⁴ Srov. k tomu blíže Pražák, R.: *Češi a Maďaři v nerudovské Praze, Z doby Nerudovy*, s. 45—70.

měrné činnosti se udržuje. — Živé snahy, neúnavná literární energie Maďarů neminula se uznáním v celém vzdělaném světě, i ač literatura tato o samotě stojí, kůl do lípy vražený, jest to přece železný kůl a Maďarsaje z literatury své různé posily a v skvělou budoucnost její důvěřuje. Vytknete nám snad, že maďarská literatura má jiných podporovatelů než naše! Nuže ona si je získala a udržela ne podlézáním, ale hrdoostí svou. Nehleděla na to, zdali ten neb onen úsměvem svým přízeň jí zjevuje, vytknula si směry své a různě je sladila, a hle, k zesílené se sklonila přízeň, a ne jen milosrdenství, co s nelibými přídatky se poskytuje. Literatura, která z vlastní své síly nepovstává a z neduživosti své rázem vystoupiti se nesnažuje, marně po uznání se ohlíží a marně od jiných očekává emancipaci svou, již sobě sama horlivou činností vydobývati opomíná. Za časů, kdy znamenité literární otázky přede dveřmi stojí, kde nad bytím a nebytím menších literatur mohutnými skutky se rozhodne, padne literární způsobilost k životu těžce na váhu.“¹⁵

V podobném smyslu ocenil maďarskou literaturu také Jan Neruda. „Všichni národové, mající velkou politickou platnost, mají také velké bohaté literatury; směle tvrdím, že obě úzce souvisí. Maďaři v politickém ohledu zajisté velmi zralí, uznávají nejnápadněji pravdu tu...“ — napsal Neruda 22. srpna 1862 v Hlase, kde rozebral příčiny naší ochablosti na literárním poli; viděl je zejména v těžkém sociálním postavení českých spisovatelů, kteří zdaleka neměli té podpory veřejnosti jako Maďaři.

Nerudův vztah k maďarské literatuře, a zejména pak k dílu Sándora Petőfiho, se stal pevnou součástí jeho humanitního a národně buditeckého díla a napomohl i k pravdivějšímu poznání Petőfiho revolučního odkazu v řádkách českého radikálně demokratického a liberálního tábora. Petőfiho mohutné básnické dílo přispělo tak významně k českému národně osvobozeneckému i širšímu společenskému úsilí o dosažení plné emancipace v celku ostatních evropských národů.

DIE ERSTE TSCHECHISCHE ANTHOLOGIE VON PETŐFIS GEDICHTEN AUS DEM JAHRE 1871 UND JAN NERUDA

Das Werk von Sándor Petőfi gelangte ins tschechische Milieu zuerst dank der Übertragung von drei seiner kleineren Gedichte (*Na Etelku/An Etelka, Chci býti stromem / Ich möchte ein Baum sein, Má láska / Meine Liebe*), die unter der Chiffre S. (wahrscheinlich Karel Sabina) in der Zeitschrift *Česká včela* im Jahre 1847 (Nr. 2, S. 5) veröffentlicht wurden. In den 1860er Jahren erschienen zahlreiche Gedichte Petőfis in den Übertragungen von M. Katz und A. Müller in den Zeitschriften *Lumír* (1854) und *Casopis Českého musea* (1858) und in der Übertragung von Jan Neruda in der Zeitschrift *Obrazy života* am 9. September 1859. Bedeutend ist vor allem Nerudas Übertragung von Petőfis essentiellstem Gedicht *Z jedině myšlenky mám strach / Vor dem einzigen Gedanken graut mir*, die im Jahre 1863 in der Zeitschrift *Ročník kronika* erschienen ist.

¹⁵ Viz Sabina, K.: *Literární směry*, Jasoň 1859, č. 6, s. 44.

Die bedeutendste Leistung in der Rezeption von Sándor Petöfis Werk im tschechischen Milieu im 19. Jahrhundert war die Herausgabe der ersten tschechischen Anthologie aus Petöfis Gedichten, die im Jahre 1871 der tschechische radikale Demokrat Karel Tůma besorgt hat und welche in einem Feuilleton in *Národní listy* vom 17. Dezember 1871 von Jan Neruda hoch gelobt wurde.